

Динаміка ціннісних орієнтацій в процесі особистісного становлення в юнацькому віці

Статтю присвячено психологічному аналізу ціннісного фактора в процесі особистісного становлення сучасної молоді, окреслено методологію вивчення ціннісно-сислової сфери особистості та наведені дані експериментального дослідження динаміки ціннісних орієнтацій протягом юнацького віку в сучасних соціо-культурних умовах. Результати дослідження можуть бути враховані педагогами та шкільними психологами під час організації психолого-педагогічного впливу на процес особистісного становлення молоді.

Ключові слова: особистісне становлення; моральне та смислове самовизначення; ціннісні орієнтації; спрямованість особистості; дефіцитарна та буттєва мотивація; гедоністичні, прагматичні, естетичні, духовні та моральні цінності.

Постановка проблеми

Проблема засвоєння молодим поколінням системи конструктивних цінностей та формування ціннісних орієнтацій, що спрямовують особистість в русло моральності та реалізації вищих цінностей, протягом багатьох століть хвилювала вихователів, педагогів та дослідників закономірностей розвитку психічних явищ, тобто психологів. Найбільш загострено проблема формування ціннісного підґрунтя постає в юнацькому віці, оскільки цей вік є сензитивним щодо вирішення проблеми морального та смислового самовизначення, побудови життєвих планів та окреслення життєвих перспектив.

Сучасна вітчизняна культура зазнає ряд докорінних перетворень: соціально-психологічна ситуація порушує підвалини суспільної свідомості, викликає зміну життєвих орієнтирів. В умовах відсутності чітко окреслених моральних взірців та ідеалів, також розмитості ціннісних орієнтацій на перший план у свідомості багатьох людей, передусім молоді, виходять прагматичні та гедоністичні цінності (матеріальне забезпечення, вміння заробляти гроші, матеріальний комфорт, розваги, задоволення, “крутизна” тощо). Ігнорування духовно-соціальних основ життя викликає розвиток психічних аномалій серед молоді. Абсолютизація нищих людських потягів, яка панує в сучасній вітчизняній культурі, без виховання вищої потреби в пошуках сенсу життя, що притаманна юнацькому віку, обумовлює відхілення у здоровому розвитку особистості підлітка, які спираючись на асоціальні установки, фіксують патологічні та патохарактерологічні форми особистісних розладів. Сексуальна

домінанта стимулює орієнтацію особистості лише на споживання, що обумовлює формування нездатності людини до любові, вірності і, з рештою, до сімейного життя. Велика кількість підлітків, не маючи вольових якостей та нахилу до самовиховання, зосереджує своє життя лише на прагненні до розваг, задоволень, матеріального забезпечення, сповідаючи гедоністичні цінності. Як зазначає В.О.Остроглазов, для примитивних, духовно обмежених особистостей гедоністична спрямованість може стати єдиним джерелом глибоких вражень та задоволень, де вони відчувають себе соціально повноцінними. Це є тупіком розвитку особистості, що викликає психічні розлади та втрату сенсу життя [3]. Результатом такої спрямованості молоді стає швидко зростаючий рівень наркоманії, злочинів, втрата сенсу життя серед підлітків, самогубства.

Для юнацтва проблема формування ціннісної ієрархії повстає найбільш загострено, тому що нормальний розвиток особистості в цьому віці визначається актуальністю задачі щодо вирішення своїх смисложиттєвих питань, тобто питань морального та смислового самовизначення, яке можливе лише за наявності чітких ідеалів, системи цінностей, самовизначеності особистості щодо власних моральних переконань. В основі моральних переконань, ідеалів лежать вищі духовні цінності, що надають не тільки сенсу людському існуванню, але й спрямовують до високих загальнолюдських ідеалів, що виходять за сьогодення.

Серед молоді досить гостро стає проблема знаходження внутрішньої позиції особистості, формування ціннісного підґрунтя та моральних принципів, на основі яких можливо здійснення адекватних ставлень до світу та побудова сутнісно насичених, гуманних міжособистісних стосунків. Витіснення духовних цінностей прагматичними відображається на психологічних проблемах молоді, а саме: нездатності будувати гуманні взаємини. Прагматичні цінності не сприяють становленню довірливих стосунків, оскільки інша людина сприймається як конкурент, як засіб досягнення мети. Домінування прагматичних цінностей сприяє розвитку егоїстичних рис особистості, які також викликають труднощі у спілкуванні.

Таким чином, нездатність особистості до морального і смислового самовизначення а також до побудови гуманних взаємостосунків з оточуючими є підґрунтям для виникнення внутрішньоособистісних ціннісних конфліктів (між духовно-моральними та гедоністично-прагматичними цінностями), що супроводжують невротичний розвиток особистості.

Проблема впливу ціннісних орієнтацій особистості на процес особистісного становлення знайшла своє відображення в роботах І.Беха, Б.Братуся, Ф.Василюка А.Гармаєва, І.Медведевої, В.Менделевича, В.М.Мясищева, В.Невяровича, Б.Ничипорова, Г.Онищенко, В.О.Остроглазова, В.В.Століна, К.Шнайдера та інших. Але слід зазначити, що питання про методи засвоєння духовних цінностей та формування моральних ставлень особистості до дійсності в умовах сучасної освіти до останнього часу розроблялись недостатньо. Тому, дослідження динаміки ціннісних орієнтацій сучасної молоді з метою її врахування в процесі організації психолого-педагогічного впливу є досить актуальним для батьків, педагогів, психотерапевтів та психологів.

Методика та організація дослідження.

Нами було розроблено та апробовано пакет методів ідентифікації ціннісних орієнтацій особистості, який включає 5 методик (анкета, методика ціннісних орієнтацій М.Рокича, методика визначення стиля життя Матусевича, авторська методика “ІСЖ” – “Ієрархія Сфер Життя” та репертуарна методика Дж.Келлі). Репертуарна методика Дж.Келлі дозволяє визначати не тільки ієрархію декларованих людиною цінностей, а й систему реально діючих на емоційно-оцінювальному рівні цінностей, тобто виявляти приховану мотивацію особистості. Даний пакет методів крім загального зміста і структури ціннісних орієнтацій допомагає з’ясувати такі особливості ціннісної структури як її усвідомленість, дифузність, стійкість, протирічність, наявність фрустрації цінностей, а також ступень розходження між свідомо декларованими та реально діючими цінностями особистості.

При дослідженні особистісної спрямованості нами використовувалася в якості своєрідної системи координат наступна типологія ціннісних орієнтацій: 12 основних цінностей і 2 допоміжні. В основу даної типології покладено положення

А.Маслоу про наявність двох кластерів цінностей – дефіцитарних та буттєвих, відповідно ієрархії людських потреб. За А.Маслоу, до дефіцитарних потреб належать фізіологічні, матеріальні, потреби в безпеці, самоствердженні, співналежності до кола близьких людей; а буттєвими (метапотребами) є потреби людської гідності, свободи та самоактуалізації [2].

При розробці нашої типології ціннісних орієнтацій ми також спиралися на типології Е.Шпрангера та Ю.Козелецького. Е.Шпрангер запропонував феноменологічну типологію цінностей, де цінність розглядається як основна характеристика особистості, завдяки якій людина пізнає світ [4]. Він виділяє 6 типів ціннісного розуміння життя відповідно принципу домінування певної особистісної цінності. За Е.Шпрангером існують наступні типи ціннісних орієнтацій: теоретична, економічна, естетична, соціальна, політична та релігійна орієнтації.

Ю.Козелецький розглядає 5 типів ціннісних ієрархій за критерієм домінуючої цінності, яка детермінує загальну спрямованість особистості [1]. Він визначає такі типи ціннісних орієнтацій: *Дионісійська* ієрархія, яка свідчить про гедоністичну спрямованість на споживання, комфорт, розваги, задоволення, *Геркулесівська* ієрархія (домінування прагматичних цінностей престижу, самоствердження, влади), *Прометейівська* ієрархія (спрямованість на суспільні та моральні цінності), *Аполонівська* ієрархія (головне значення надається цінностям творчості, інтелекта та естетики) і *Сократівська* ієрархія, яка ставить за мету життя людини саморозуміння, саморозвиток, самоудосконалення, тобто самоактуалізацію за А.Маслоу.

Таким чином, синтезуючи наведені вище типології ціннісних орієнтацій, ми розробили власну типологію, яка легла в основу нашого дослідження. Данна типологія являє собою ієрархію 3-х кластерів цінностей: дефіцитарних, загально-людських (перехідний кластер) та буттєвих цінностей, які образують своєрідну систему координат дослідження ціннісно-сислової сфери особистості. До кластеру дефіцитарних цінностей належать гедоністичні (гед.), матеріальні (мат.) та прагматичні (с/ств.) цінності. Загально-людськими є цінності здоров'я (здор.), спілкування (спілк.), сім'ї (сім.) та роботи (роб.). Буттєві цінності: інтелект,

творчість, саморозвиток, естетика та духовність (в розумінні релігійності). Таким чином, наведені вище цінності ми розглядаємо в якості основних термінальних цінностей, які детермінують процес особистісного становлення в юнацькому віці.

В нашому дослідженні з метою конкретизації модальності соціальної спрямованості особистості ми також використовували 2 допоміжних цінності: моральні та асоціальні.

Дослідження та ідентифікація ціннісних орієнтацій особистості базувалися на процедурі ранжирування особистістю запропонованих цінностей, стилів та сфер життя, а також оцінювання інших людей згідно певних ціннісних критеріїв. По кожній цінності підраховувався загальний бал, який визначав її місце в ціннісній структурі особистості.

В емпіричному дослідженні динаміки ціннісних орієнтацій приймало участь 29 учнів 9-го класу СШ № 74 м. Києва та 69 студентів 4-го курсу Університету харчових технологій.

При визначенні динаміки ціннісних орієнтацій підраховувався середньостатистичний бал по кожній цінності (окремо на виборках учнів та студентів) після чого проводився порівняльний аналіз отриманих даних.

Результати експериментального дослідження.

В результаті дослідження було встановлено слідуєча вікова динаміка ціннісних орієнтацій: зниження значущості цінностей гедонізма, спілкування, естетики (факт зниження для студентів значущості естетизма крім даних середньостатистичних показників яскраво ілюструється значним зниженням естетизму й охайності у студентів порівняно зі школярами при заповненні тестових бланків), незначний спад значущості здоров'я та прагнення до прагматичного самоствердження; зростання цінностей сім'ї, роботи, інтелекту, творчості, саморозвитку та духовності, а також невеликий зріст цінності матеріальних благ. В цілому по двом виборкам домінують цінності спілкування та сім'ї. Здоров'я, робота, інтелект та частково матеріальні цінності займають проміжне місце (середній рівень значущості), а середньостатистичні бали по цінностям гедонізма, прагматичного самоствердження,

саморозвитку й особливо духовності мають мінімальні показники (див. табл. 1).

Треба підкреслити, що домінування буттєвих цінностей не сумісне з дефіцитарною мотивацією в одній особистості (якщо вона не страждає шизофренічним роздвоєнням особистості), проте середньостатистичні показники цього факту не фіксують. Тому ми, не задовольняючись даними по середнім балам, підраховали відсоток піддослідних окремо як з буттєвою, так й з дефіцитарною спрямованістю особистості (див. табл. 2).

Таблиця 1.

Динаміка цінностей в юнацькому віці (середньостатистичні показники).

Середньостатистичний бал за кожною з цінностей												
	гед.	мат.	с/ств.	здор.	спілк.	сім.	роб.	інт.	творч.	с/роз.	ест.	дух.
9 кл.	4.8	5	4.44	6.6	8.3	7.6	6.1	6.12	4.46	4.31	4.86	3.88
IV курс	3.9	5.15	4.27	6.43	7.6	8.1	6.7	6.43	5	4.93	4.71	4.62

Розроблений нами методичний інструментарій дозволяє досить чітко діагностувати ціннісну спрямованість особистості. Таким чином, всі піддослідні можуть бути диференційовані за критерієм особистісної спрямованості. При здійсненні даної класифікації нами було виділено 5 типів особистісної спрямованості:

1. *Буттєва*, яка визначається домінуванням цінностей інтелекта, естетики, творчості, саморозвитку, духовності та моральних цінностей (одночасно з пріоритетами сім'ї та спілкування);
2. *Дефіцитарна* або гедоністично-прагматична спрямованість, що характеризується домінуванням гедоністичних, матеріальних та прагматичних цінностей;
3. *Сімейно-побутова* спрямованість – домінування тільки цінностей сім'ї, роботи та здоров'я при індиферентному ставленні як до буттєвих, так дефіцитарних цінностей;
4. *Інфантильна* спрямованість характеризує невизначену особистість, ціннісні орієнтації якої відрізняються дифузністю, неусвідомленістю та нестійкістю структури цінностей;
5. *“Кризова”* спрямованість характеризує тих, хто в цей час знаходиться у стані напружених духовних або ціннісно-смыслових пошуків; структура ціннісних орієнтацій цих особистостей досить протирічна. Наявність таких станів свідчить про можливість кризових періодів особистісного становлення.

Таблиця 2.

Динамика личностної спрямованості в юнацькому віці

Спрямова- ність особистості	буттєва (цінності духовності, естетики, творчості, інтелекту, саморозвитку)		дефіцитарна (гедоністично– прагматична)		сімейно- побутова		інфантильна (несформованість ціннісних орієнтацій)		«кризова» (значна суперечливість цінніс-них орієнтацій)	
	к-кість осіб	%	к-кість осіб	%	к-кість осіб	%	к-кість осіб	%	к-кість осіб	%
9 кл.	5	17,2	11	37,9	9	31	3	10,3	1	3,4
IV курс	24	35,3	17	25	17	25	5	7,4	5	7,4

Найбільшу групу серед учнів 9-го класу складають індивіди, що мають дефіцитарну мотивацію (37,9 %), а наприкінці студентського віку кількість осіб з даною спрямованістю значно зменшується (до 25 %). Серед студентів найбільшу групу складають особи з буттєвою спрямованістю (35,3 %), в той час як школярі ще “не відчули смак” вищих цінностей (17,2 %). Таким чином, можна констатувати той факт, що протягом юнацького віку активно відбувається процес формування буттєвої мотивації, усвідомлення та засвоєння вищих цінностей. Серед всього спектра вищих цінностей найбільш яскраво простежується значущість цінності інтелекта (звичайно треба враховувати особливості виборки – студенти ВУЗу). Сімейно-побутова мотивація з віком дещо зменшується (з 31 до 25 %) в зв’язку з відкриттям для себе в процесі студентського життя світу вищих цінностей. Закономірно падає відсоток осіб з інфантильною спрямованістю, оскільки відбувається процес набуття особистісного досвіду. Цікавим є факт зростання вдвічі (до 7,4 %) кількості осіб, що перебувають в ціннісно-кризовому стані, що свідчить про те, що юнацький вік є сензитивним щодо ціннісно-сміслового та морального самовизначення особистості.

Висновки.

Найменший середній бал по цінності духовності, на наш погляд, обумовлен необізнаністю юнацтва стосовно традиційних духовних цінностей, оскільки ці питання розглядаються в освітніх курсах лише на рівні фольклорних традицій, народних звичаїв без акценту на внутрішньому, глибинному боці духовності. Однак, значне зростання буттєвої мотивації наприкінці юнацького віку при зниженні дефіцитарної (особливо значущості гедоністичних цінностей) свідчить про наявність

конструктивного особистісного становлення молоді, незважаючи на деструктивний вплив гедоністично-прагматичної спрямованості сучасної масової культури.

Література.

1. Козелецкий Ю. Человек многомерный: Пер. с польск.- К.: Либідь, 1991.- 288 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность: Пер. с англ.- СПб.: Евразия, 1999.- 478 с.
3. Остроглазов В.О. Тупик развития личности. //Как защитить вашего ребёнка? – УПЦ Полтавская епархия Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2003. – 351 с.
4. Психология личности: словарь-справочник / под ред.П.П.Горностая и Т.М.Титаренко. – К.: «РУТА», 2001. – 319с.